

Plakboek no 5.

Diverse artikelen.

Deel 4.

**De nederzettingen langs de verbinding over
Het Mandeveld.**

- **De mesolitische nederzettingen.**
 - **Het jong steentijdperk.**
 - **Bronstijd.**
 - **De tijd der urnenvelden.**
 - **De Karolingische tijd en de vroege
Middeleeuwen.**
 - **De Historische tijd.**
-

H. J. POPPING.

DE NEDERZETTINGEN LANGS
DEN OUDEN VERBINDINGS-
WEG TUSSCHEN FRIESLAND
- EN DRENTE. OVER HET -
MANDEVELD BIJ BAKKEVEEN.

MET TEEKENINGEN EN FOTO'S VAN
DEN SCHRIJVER.

DE NEDERZETTINGEN LANGS DEN OUDEN VERBINDINGSWEG TUSSCHEN FRIESLAND EN DRENTE, OVER HET MANDEVELD BIJ BAKKEVEEN.

(MET TEEKENINGEN EN FOTO'S VAN DEN SCHRIJVER).

Wanneer wij de kaart van Drente, geteekend en in 1634 uitgegeven door Cornelis Pynacker, voor ons nemen, dan zien wij dat er een groot veencomplex lag vanaf Leek naar het Zuiden, tot voorbij Smilde. Alleen tusschen Bakkeveen en Een—Norg was dit moerassige gebied onderbroken door een smallen hoogen zandrug. En over dezen rug heeft sinds eeuwen een zandweg, een veel gebruikt veldspoor gelegen, een belangrijke verbindingsweg, de „Oude Drentsche weg” of „Drentsch—Frieslandsche weg”, op de kaart van Schotanus ook „Eyerrid” gencemd.

Ons geslacht kent niet meer de onbegaanbare hoogveenen. Waar nog een complex hoogveen ligt, zooals onder Fochteloo, daar is dat ontwaterd en alleen tijdens een zeer vochtige periode is de passage daarover moeilijk. Voor den tijd echter, dat men met de verveening begon en voor dat de ontwatering plaats had door de gegraven vaarten en opwijken of door speciale afvoerslooten, was — vooral in het winterhalfjaar — de overgang over deze woeste, verlaten vlakten gevaarlijk. Zegt niet Peter van Thabor, dat in het begin der 16e eeuw de Keizerlijke troepen de achtervolging van de Groningers en Gelderschen moesten staken, daar het veen aan de Drentsch-Friesche grens „quat” was? Herstelde niet nog Veldmaarschalk Maurits in 1673 de vervallen schans „Zwartendijk”, omdat hij inzag, dat deze den ouden Drentschen weg over het Mandeveld dekte, m.a.w. de aanliggende veenen dus voor de troepen een hindernis vormden? Vertellen ons niet de „veenbruggen” uit den jong-steentijd of

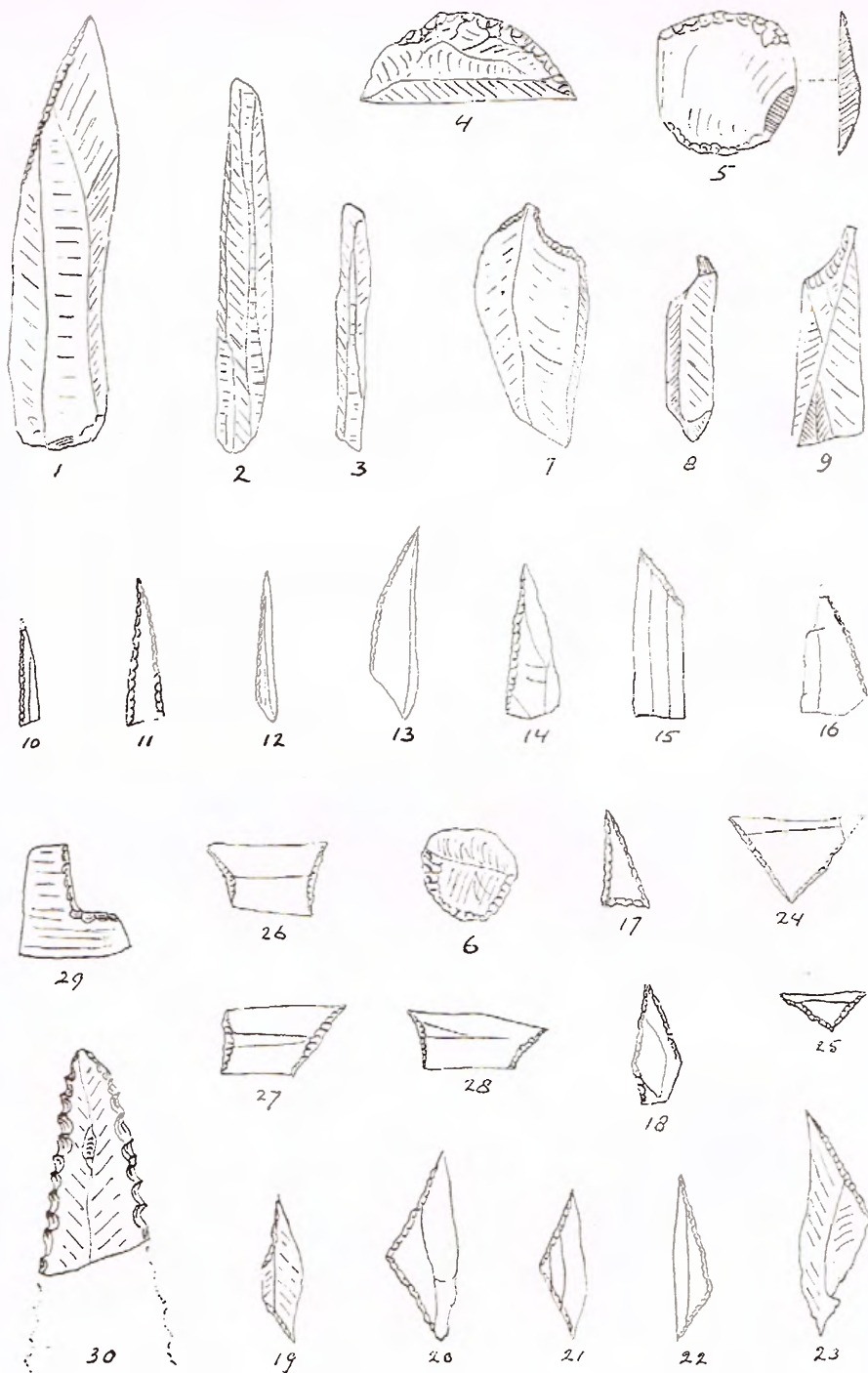
UITGESTOVEN GEDEELTE VAN DEN „OUDEN DRENTSCHEN WEG“.

bronstijd, welke hinderpalen toen de moerassige streken den mensch op zijn weg legden? Moesten niet de Romeinen „ponti longi” slaan op hun tochten door noordelijk Germanië?

Thans, nu overal verharde wegen zijn gelegd, ligt de aloude weg over het „Mandeveld” verlaten, wordt niet meer gebruikt, ja, hij is door de zandverstuivingen niet overal meer terug te vinden. Zeer, zeer lange jaren heeft hij echter voorzien in een verbinding van Friesland met Drente en West-Duitschland, of liever tusschen de landstreken die we thans aldus betitelen. Hij heette reeds te hebben bestaan ten tijde van Karel de Groote als onderdeel van den handelsweg op Stavoren. Onze bevindingen echter doen zien, dat reeds veel en veel vroeger daar over den rug van het Mandeveld stammen zijn getrokken en dat daar aan den weg of ter plaatse waar zoo langzamerhand zich een veldspoor vormde, een steentijd-bevolking heeft gewoond.

De eerste nederzettingen en van de belangrijkste uit het mesolithicum (midden-steentijdperk), welke we in ons land hebben ontdekt, lagen aan den ouden Drentschen weg. Waren dan ook reeds in het midden-steentijdperk (\pm 5000—10.000 j. v. Chr.) de veenen een hinderpaal voor den mensch? Of vormden ze een aaneenschakeling van grootere en kleinere plassen, waarin de mesolithiker — die volgens buitenlandsche vondsten in de eerste plaats visscher is geweest — een geschikt visch- en jachtterrein vond?

Er is in de voorgeschiedenis een periode geweest, dat de hoogveenen even uitgedroogd lagen als in onzen tijd van ontwatering. Toen heeft zich in de veenen de z.g. grenslaag van Weber gevormd. Dit tijdperk moet echter zijn gevallen in den vroegen bronstijd. Met de mesolithische nederzettingen, in het begin dezer eeuw door Sarauw in de veenlagen van Maglemose (Denemarken) ontdekt, is men dan ook wel een oogenblik in de war geweest. Waarvan paalwoningen geen sprake was, heeft men de hypothese opgesteld, dat de mesolithiker op vloten in het moeras heeft verblijf gehouden. Men is echter hiervan teruggekomen; gebleken is namelijk, dat alleen in het droge seizoen, den zomer, de legerplaatsen zijn bewoond geweest. De gevonden beenderen van zoogdieren en vogels waren namelijk afkomstig van jonge of zeer jonge dieren. De nederzettingen uit den

TYPEN VAN BAKKEVEENSTER VUURSTEENEN WERKTUIGJES UIT HET MIDDEN-STEENTIJDPERK (AZILIEN-TARDENOISIEN-CULTUUR).

Nos. 1-3 mesjes; nos. 4-6 schrabbers, ze onderscheiden zich door de steile en meer fijne retouche van de neolitische schrabbers; nos. 7-9 graveerstiften (Hoogd. „Stichel“, Fr. „burins“); nos. 10-23 pijlspitsen.; no. 29 vermoedelijk holschrabbertje; no. 30 zaagje. (De werktuigjes zijn alle op ware grootte afgebeeld).

middensteentijd aan het Federseemoor (Zuid-Duitschland) lagen daarentegen aan den hoogen oeverrand, terwijl de opvolgende culturen daar zich meer aan en op de veenlagen hadden gevestigd. In ons land zijn alleen nog slechts mesolithische vondsten bekend van de hoogere gronden; de veenen hebben hier nog niets opgeleverd. We weten hier nog te weinig van deze bevolking en het tijdperk waarin ze leefde, om in dezen conclusies te trekken. Aan te nemen is, dat onze hoogveengebieden in het mesolithicum complexen van vischrijke plassen vormden, waarin het begin van veenvorming plaats vond; op de aangrenzende hoger gelegen gronden liggen veelal de nederzettingen of legerplaatsen. Toch is het heel wel mogelijk, dat in deze periode van eenige duizenden jaren er tijden van lagen waterstand zijn opgetreden, die aan de bevolking veroorloofden zich op de veenlagen aan de randen der meertjes te vestigen.

Het was in den zomer van 1928, dat we in de duinen aan den ouden Drentschen weg onze eerste midden-steentijdige nederzettingen ontdekten. Hier lagen voor het oprapen op de blootgestoven oerbanken, of waar deze reeds verdwenen waren, op en door het gele zand, vele honderden vuursteenwerktuigjes door den mensch uit het mesolithicum vervaardigd. Behalve relicten uit genoemd tijdvak lagen in het duincomplex en in de aangrenzende heide overblijfselen van latere cultures. We zullen een aantal vuursteen-artefacten groepsgewijs volgens de perioden afbeelden.

De mesolithische nederzettingen.

Direct ten oosten van het tegenwoordige dorp Bakkeveen ligt, wanneer men het door de fijne hoeven der Drentsche schapen bewerkte en verder door den wind uitgestoven holle gedeelte van den ouden Drentschen weg is gepasseerd, een duingebied van ettelijke hectaren. Daarin bevonden zich eenmaal de legerplaatsen of nederzettingen van de middensteentijdbevolking.

Het was één onzer pioniers in de bestudeering der praehistorie, we meenen Jansen, die zich er over verwonderde, dat juist in de zandverstuivingen zich de meeste praehistorische

TYPEN VAN BAKKEVEENSTER VUURSTEENEN WERKTUIGEN UIT DEN
OVERGANGSTIJD NAAR HET NEOLITHICUM (Campignien en Kjöcken-Möddinger).

No. 1 fragment van een kernbijl (ongeslepen vuursteen bijl).

Nos. 2—6 ongeslepen bijltjes of beiteltes („Spalter” en „Meiszel” der Duitschers).

No. 5 is een nucleus (vuursteen kern waarvan messpaantjes zijn afgeslagen), die toegespitst is, om voor beiteltes te kunnen dienen. Deze werktuigjes werden op hun beurt weer gebruikt om spanen van andere vuursteenknollen af te hakken.

Nos. 7—10 breedsnee-pijlspten. Deze hebben nog eenigszins het type van de trapezia der vorige periode, doch zijn grover en zwaarder en tevens minder fijn bewerkt. Ze komen nog voor in hunnebedden, doch niet meer in de steentijd-grafheuvels.

De werktuigjes zijn op ware grootte afgebeeld.

relicten lieten vinden. Hij vroeg zich af, waarom de mensch uit den voortijd zich bij voorkeur had gevestigd in deze dorre, onvruchtbare oorden. Ook wij deden de ervaring op, dat zeer vele nederzettingen in duingebieden waren gelegen en niet alleen in open terreinen, doch ook in z.g. fossiele duinen, daar waar de heidegrond eenmaal had gestoven, doch thans weer was vastgelegd door plantengroei.

Toch hebben vrij zeker de steentijdmenschen de duinen niet gekend, althans hun nederzettingen zullen hebben gelegen op een vast terrein. Immers, het steeds van aspect veranderend stuifsterrein bood geen geschikte plaats voor hun, zij het primitieve, woningen. Vele onzer landduinen zijn dan ook van recenten of betrekkelijk recenten datum.

De groote vijanden van den mensch van den voortijd waren het water en het woud. Hij wist het water nog niet te bedwingen of te leiden; het woud was voor hem de herberg van geheimen en gevaar. De praehistorische mensch zocht de vlakke en hij zocht deze waar de omgeving hem voedsel bood. Dit waren in de eerste plaats de hooggelegen oevers van de meertjes en plassen. Hier was visch en waren watervogels aanwezig en hier kwamen vele zoogdieren drinken. Hierbij zij opgemerkt, dat volgens sommige geologen de mesolithiker nog niet het aaneengesloten woud heeft gekend. Daar, waar de grond het vruchtbaarst was, verschenen de voorboden van het woud, de den, de berk en daarop de hazelnoot. Het was, zegt Hans Reinerth, een „open parklandschap” waarin de mensch van toen leefde, in Nederland en een groot deel van Duitschland enz.

Het vinden van culturresten van verschillende perioden op vele plaatsen doet zien, dat geschikte punten zeer lang bewoond zijn gebleven of meerdere malen bewoond zijn geworden. Wanneer echter een dergelijke plaats, vooral in den tijd, toen reeds door akkerbouw de bodem was losgemaakt, werd verlaten door de bewoners, dan werd het een zeer geschikt object voor verstuiwing en duinvorming.

Niet alle zandverstuiwingen zijn echter op deze wijze ontstaan. Zoo moet de duinpartij aan onzen ouden Drentschen weg van jongen datum zijn, waarschijnlijk uit de eerste helft der 19e eeuw. De parallel, zuidelijk, loopende nieuwe Drentsche weg, is volgens de kaart van Eekhof aangelegd

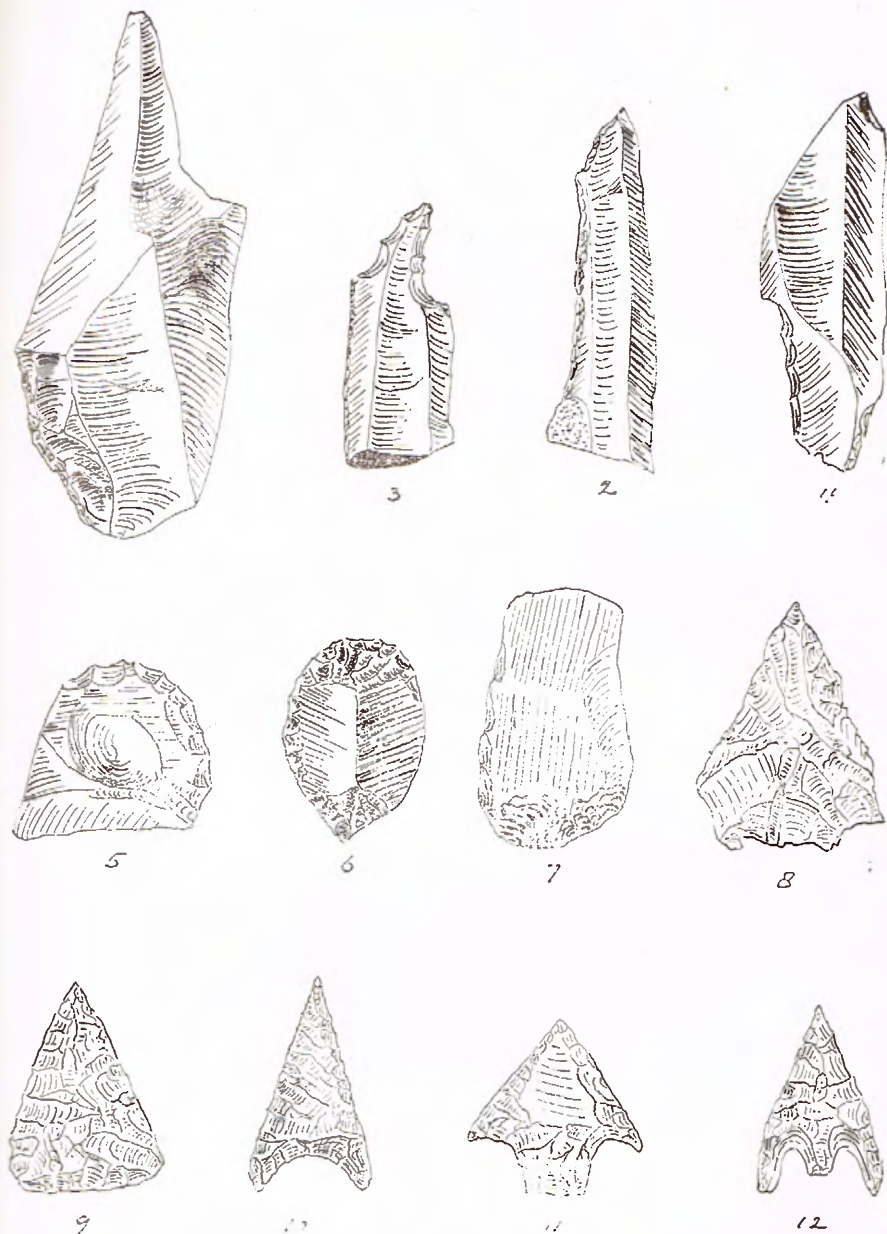
in 1848. Toen zal de oude — mede door duinvorming — niet meer bruikbaar zijn geweest. Tot duinvorming hebben, meenen we, ook meegewerkt de kudden Drentsche schapen, die men voorheen in alle heidestrecken hield en die elken dag weer het zand van de „schapedrift” met hun scherpe hoeven loshiielden. Vele meer of minder groote verstuivingen liggen aan deze „schapedriften”, zoo ook die van het „Mandeveld”. Andere zijn weer ontstaan aan de heidewegen, die door het rijden der boerenkarren steeds dieper en breeder werden.

Hoe ook de totstandkoming onzer landduinen heeft plaats gehad, ze bieden den zoeker naar praehistorica een gemakkelijk en vruchtbaar arbeidsveld. In de kommen toch liggen de vuursteenen artefacten aan de oppervlakte. Daarentegen zijn door de verstuiving alle verdere sporen der nederzetting, als hutkommen, paalgoten, verdwenen.

Zooals gezegd, heeft Bakkeveen een groot getal werktuigjes opgeleverd. Dit groote aantal duidt er op, dat deze bodem langen tijd bewoond is geweest of dat de bevolking een talrijke is geweest. De ontdekking van den mesolithischen inslag was van veel belang voor de kennis der praehistorie van Nederland, omdat hier voor de eerste maal een nederzetting uit het midden-steentijdperk in ons land werd geconstateerd.

Van den mensch uit het midden-steentijdperk weten we weinig en, voorzoover Nederland betreft, zeer weinig. Wat zijn levenswijze aangaat, zijn we nog veel op buitenlandsche vondsten aangewezen. Zooals gezegd, moet de mensch die de mikrolithen (mikro=klein, lithen=steen) gebruikte, vooral een visscher zijn geweest. Dit bewijzen de beenen harpoenen, die in zijn legerplaatsen zijn gevonden in Spanje, Frankrijk en Duitschland. In ons land zijn deze voorwerpen echter reeds lang vergaan in den zandbodem. Van zijn grafteekenen en overblijfselen van zijn dooden is in ons land ook geen spoor meer over. De bestudeering van de mesolithische cultuur begint overigens in ons land eerst pas; misschien dat zich nog eens verrassende vondsten zullen voordoen.

Vergelijken we met de mesolithische vondsten van Maglemose, dan leefde de mensch van toen nog geheel van jacht en visscherij. Verder verzamelde hij vruchten, gelijk

TYPEN VAN BAKKEVEENSTER VUURSTEENEN WERKTUIGEN
UIT HET JONG-STEENTIJDPERK.

Nos. 1 en 2 messen. No. 3 boor. No. 4 graveerstift. No. 5 en 6 schrabbers. No. 7 bijltje. De eene zijde hiervan is geslepen en stempelt het werkstukje tot een neolithisch. Vermoedelijk votiefsteentje of amulet. Nos. 8—12 geretoucheerde pijlspitsen. No. 8 is nog niet geheel afgewerkt. (De werktuigjes zijn allen op ware grootte afgebeeld).

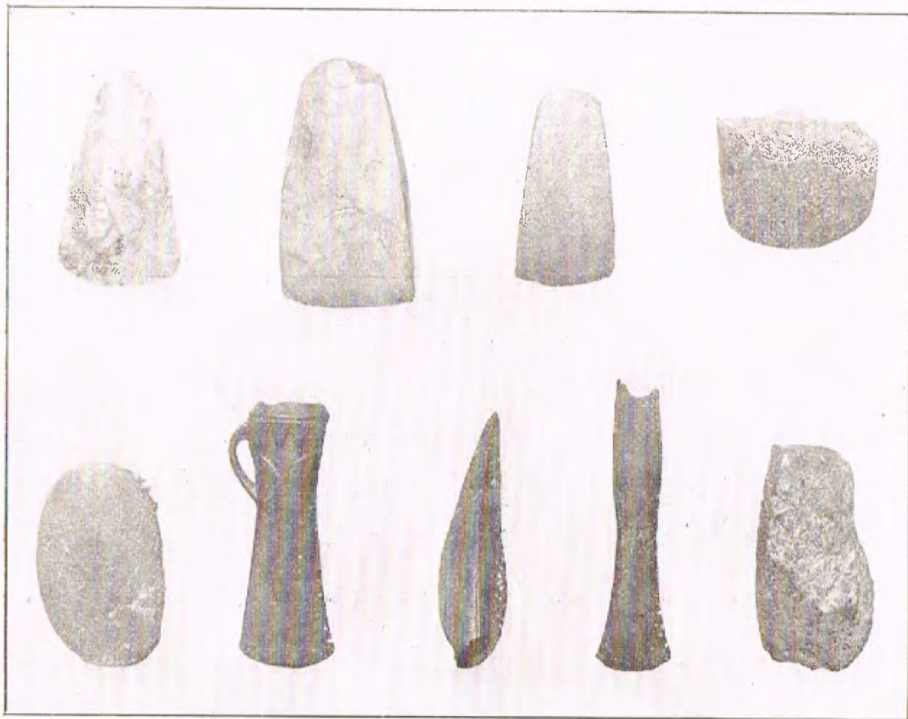
de menigte van doppen van hazelnoten verraadde. De hond was nog slechts het eenige tamme huisdier. Onder zijn jachtdieren bevonden zich ree, edelhert, eland, wild zwijn en oeros, terwijl ook de beer voorkwam. In zijn legerplaatsen werden tevens beenderen van vogels en vischresten gevonden.

We geven hier de afbeeldingen van de voornaamste mesolithische typen van Bakkeveen, werkstukjes, die in rein-neolithische ateliers niet meer worden aangetroffen.

Hoewel in de ateliers van Bakkeveen scheidingen volgens verschillende periodes optreden, konden deze, waar deze betrekkelijk smalle strook grond tusschen de moerassen zoo 't schijnt schier onafgebroken door midden- en jongsteentijdperk bewoond is geweest, onmogelijk in alle opzichten scherp zijn. We hebben in de laatste jaren in het Noorden van ons land zeer vele nederzettingen gevonden en doorzocht; naast mesolithische met Azilien-Tardenoisien-cultuur (aldus genaamd naar de bekende vindplaatsen Mas d'Azil en Fère en Tardenois in Frankrijk) waren er neolithische van ouderen en jongeren inslag. Bovendien waren er, die zich in een overgangsstadium, de laatste fase van het mesolithicum bevonden. Een bewijs, dat de cultuur zich langzaam wijzigde, maar tevens, dat de bodem van Noord-Nederland vanaf het mesolithicum vrijwel onafgebroken bewoond is geweest, m.a.w., dat er geen hiaat is tusschen de Azilien-Tardenoisien-cultuur en het vol neolithicum.

Hoe staat het in deze met de Bakkeveenster nederzettingen?

Als opvolgende cultuur van het Tardenoisien geldt in Frankrijk het Campignien, in de Noordelijke landen de Kjöcken-Möddinger-cultuur. Ontbreekt in het Tardenoisien de kernbijl of ongeslepen vuursteenbijl, in het Campignien treedt die zeer veel op, terwijl in de Kjöcken-Möddinger de ongeslepen beiteltes, „Spalter”, talrijk voorkomen. Uit dezelfde periode stammende nederzettingen in Duitschland hebben zeer vele typische breedsnee-pijlspitsen opgeleverd. Welnu, Bakkeveen gaf ons vele van deze pijlspitsen, kleine ongeslepen bijltjes en een fragment van een kernbijl.

STEENEN BIJLEN EN BRONZEN WAPENS
afkomstig uit Bakkeveen en thans berustend in het Friesch Museum.
(Ongeveerde op één-derde der ware grootte.)

Het jong-steentijdperk.

Als oudere phase van het jong-steentijdperk geldt de tijd der hunebedbouwers. Deze gebruikten nog de pijlspits met breede snede, die we hebben afgebeeld als typisch voor den overgang van midden- naar jong-steentijdperk. Mag men hun vuursteen gereedschap hier vinden, er is nog iets dat de aanwezigheid eenmaal van deze bevolking aan onzen weg verraadt, n.l. het vinden van fragmenten van hunebedden-vaatwerk. Dit aardewerk werd door ons op slechts één plaats in de duinpartij gevonden. Men moet hierbij niet uit het oog verliezen, dat het vinden van het broze, zacht gebakken, vaatwerk uit den steentijd in zandverstuivingen niet bijzonder vaak voorkomt. Wanneer de scherven in den oerbodem of uit afbrokkelende grondpartijen vrijkomen en aan weer en wind zijn blootgesteld, dan zijn ze vrij spoedig verbrokken en verdwenen. Daardoor laten zich alleen kort geleden blootgestoven brokstukken vinden.

In verband met deze aardewerkvondst moeten we wijzen op het in de buurt — onder het dorp Steenberg — gelegen hunebed. Dan wordt er verder op de kaart van Schotanus-Halma van 1718 een „grootte steenen Bult” gesignaleerd op de toenmalige grens van Friesland en Drente, iets noordelijk van den ouden Drentschen weg. Het terrein, waarop deze „steenen bult” moet hebben gelegen, ligt na de grensregeling van 1737 in Drente, \pm een kilometer van de grenspaal aan onzen weg. Het is onze meening, dat we in deze „grootte steenen bult” een hunebed moeten zien, dat misschien in de dagen van de teekenaars der kaart reeds in vervallen toestand was. De steenen zijn nu helaas verdwenen, zullen wel het slachtoffer zijn geworden van de mac-adamkloppers.

Niet onwaarschijnlijk is, dat de stam van het hunebeddenvolk uit het „Mandeveld” zijn dooden heeft gebracht naar het megalithengraf te Steenberg, of, nog waarschijnlijker, naar de dichtbij gelegen „grootte steenen bult”, indien we in deze laatste werkelijk een hunebed mogen zien.

Overigens zal het bewonen van een streek door de stammen van het hunebeddenvolk niet altijd behoeven samen te gaan met het vinden van megalith-graven daar ter plaatse.

VUURSTEENEN-ATELIER IN DE DUINEN TE BAKKEVEEN.
Hier lagen — toen we het ontdekten — de werktuigjes en spanen in menigte.

DE OMGEVING VAN DEN OUDEN DRENTSCHEN WEG".

Vrij naar de kaart van Schotanus—Halma (1718).

Wanneer de zware zwerfsteen in de buurt niet voorkwamen, kon men niet tot het bouwen dier gevaarten over gaan. Men bouwde deze groote grafkamers alleen daar, waar voldoende zwerfblokken dicht bijeen lagen.

Dicht aan de Friesch-Drentsche scheiding liggen aan en niet ver van den weg een zeer groote en een drie- of viertal kleinere grafheuvels, vermoedelijk steentijdheuvels. De grootere wordt op de kaart van Schotanus aangeduid met den naam „Kruisberg”. Deze steentijdheuvels sluiten zich aan bij de periode der hunebedden, worden iets jonger gedateerd.

Verder ontdekten we, meer westwaarts, een tweetal blootgestoven en reeds verstoorde steenzettingen uit grafheuvels. Van een dezer geven we een foto. Het andere bleek reeds ten slachtoffer gevallen aan de cultuur, toen we het wilden fotografeeren. Wat het type van het laatste graf betrof, is het niet onmogelijk, dat dit tot een latere periode, n.l. die der brandgraven, behoorde. Bijgaven — indien eenmaal al aanwezig geweest — lieten zich niet meer vinden.

Bovendien liggen niet ver van den weg, op Drentsch gebied, ten oosten van de schans, een tweetal grafheuvels.

De vondsten aan steenen werktuigjes uit het jong-steenen tijdperk waren wederom rijk in de nederzettingen in de duinen. Vooral kenmerkend voor het neolithicum is het atelier van de over de geheele vlakte geretoucheerde pijlspitsen. Sommige archaeologen meenen, dat men deze werktuigjes in type weer over verschillende tijdvakken van het laat-neolithicum moet verdeelen; we deelen deze meening niet. Mocht deze stelling al juist zijn, dan kan Bakkeveen ook hierin weer alle perioden aanwijzen, immers in het dertigtal geretoucheerde pijlspitsen, dat we hier hebben gevonden, zijn alle typen aanwezig.

Ateliers van deze pijlspitsen worden slechts sporadisch gevonden in ons land. Er zijn ons in Noord-Nederland slechts een vier- of vijftal ateliers bekend, waar ze in eenig beduidend aantal werden aangetroffen. Dat deze artefacten in Bakkeveen werden gemaakt en niet geïmporteerd of ingebracht werden, bewijzen de half-afgewerkte exemplaren, die in ons bezit zijn.

Wat het „groot-werk” uit het neolithicum betreft, de geslepen steenen bijlen en hamers, we weten dat Bakkeveen althans van de eerste enkele heeft opgeleverd. Door ons

BLOOTGESTOVEN STEENGRAF IN HET „MANDEVELD”.

werd in het atelier van de geretoucheerde pijlspitsen een restant van een geslepen zandsteen bijl gevonden, welk stuk thans in het Friesch Museum berust. Verder liggen er in genoemd Museum de punt van een steenen strijdbijl, twee beitels van vuursteen en een smaltoppige bijl. Van deze laatste is bekend, dat ze in de zandverstuivingen is gevonden. In nederzettingen treft men evenwel zoo goed als nooit een „groot wapen” aan; ze vielen in het oog van iederen leek en werden geraapt en verhuisden naar particuliere verzamelingen of musea. Toch ook ligt de tijd nog niet ver achter ons, dat de boeren, die deze „dondersteenen” vonden, ze angstvallig bewaarden, omdat ze het huis voor allerlei rampen behoedden. Bovendien, de bevolking van ons land uit het jong-steentijdperk zal deze zeer zeker geïmporteerde werkstukken nimmer in groot aantal hebben bezeten. De meeste bijlen, hamers en dolken zijn dan ook afkomstig uit grafheuvels, waarin ze den doode waren medegegeven.

Langs den ouden weg met zijn vertakkingen in westelijke richting heeft zich nog verder in Friesland de neolithische mensch verbreid; dat bewijzen vondsten van steenen bijlen etc. en grafheuvels onder Duurswoude, Siegerswoude en Beetsterzwaag.

Hoe staat het nu met de bewoning langs onzen ouden weg door den

Bronstijd.

Wat moeten we onder „bronstijd” verstaan in het Noorden van ons land? Moeten we wel rekening houden met een bronstijd hier?

Zooals bekend, wordt voor Nederland de bronstijd aangenomen van \pm 1500—500 v. Chr. Zal echter het brons voor ons land wel veel hebben beteekend?

Gelijk uit vondsten is gebleken, zijn er hier bronzen bijlen, lanspunten, fibula en andere sieraden ingevoerd, doch tot nu toe is de oogst van deze voorwerpen hier te lande over 't geheel zeer karig geweest. Dit is niets verwonderlijks; de bewoners dezer streken zullen de bronzen voorwerpen machtig zijn geworden door ruilhandel. Maar wat voor waardigs kon men leveren tegen de begeerde bronzen

DE ZWARTENDIJKSTER SCHANS.

artikelen? Het is dan ook onze overtuiging, dat door den bronstijd een bronzen sieraad of wapen een schaarsch artikel in ons Noorden is gebleven en dat in geen geval de steencultuur er geheel door op zij is gezet.

Men verwachtte daarom in nederzettingen uit den bronstijd hier geen overdaad van bronzen voorwerpen; integendeel, ze zullen steeds zoo goed als ontbreken. Bovendien zijn de meeste voorwerpen uit dit metaal, wanneer ze in zandlagen liggen, voor een groot deel verteerd en onkenbaar geworden. Dit laatste betreft nog alleen de grootere voorwerpen; de fijnere zijn veelal geheel verdwenen.

Toch, hoe schaarsch ook bijna overal in den lande bronsvondsten zijn, dit is voor Bakkeveen betrekkelijk. Door ons zijn, behalve een staafje in den vorm van een halven cirkel gebogen, geen bronzen voorwerpen in de nederzettingen gevonden. In het Friesch Museum berusten echter, uit Bakkeveen afkomstig, een bronzen beitel, een gebogen bronzen speerpunt en een bronzen strijdbijl. De tweede is gevonden in of bij de Mieuwweerswijk; de derde bij het Rondemeer (dit laatste is ons niet van de kaarten bekend).

De omgeving van den Drentschen weg is dus in den bronstijd ook geenszins verlaten geweest. Bovendien heeft de bevolking uit dit tijdvak nog hoofdzakelijk de steencultuur uitgeoefend, met geringen inslag van brons, gelijk ook in den bronstijd in Noord-Duitschland en Denemarken nog gedeeltelijk van steenen werktuigen werd gebruik gemaakt.

Ten slotte is de mogelijkheid nog daar, dat er onder de door ons vermelde grafheuvels en vernielde grafheuvels zijn, die uit die periode dateeren.

De tijd der Urnenvelden (Brandgraven).

(± 500 v. Chr.—700 na Chr.)

Dit tijdvak heeft ons in het Mandeveld nog weinig teekenen gegeven. Het toeval moet hier veel terecht brengen.

In het neolithicum en een groot deel van den bronstijd begroef de mensch zijn dooden. Misschien de eenvoudigen in de vlakke, zonder bijgaven, en alleen de „hoogereren” (wie waren dit: priesters of opperhoofden?) in hoog opgeworpen

DE ZWARTENDIJKSTER SCHANS.

heuvels. Misschien alle in heuvels, want wie zal zeggen, hoe weinig talrijk de bevolking was en hoeveel dezer graf-teekenen eenmaal de hooge gronden hebben gekroond?

Vanaf het laatst van den bronstijd tot aan de invoering van het Christendom verbrandde de bevolking haar dooden. De verkoolde beenderen werden in een urn bevat en met deze begraven. Een zeer laag heuveltje verried de plaats der begraafing. Een nog ongeschonden urnenveld doet zich kennen door geringe welving van den bodem; het kan tientallen, maar ook honderdtallen van urnen bevatten. Zandverstuivingen en pluggenstekende boeren hebben de kleine heuveltjes echter onkenbaar doen worden; de ontdekking van urnenvelden hangt dan ook vaak van een toeval af. Misschien, dat er bij voortgaande cultuur van de Bakkeveenster heide nog op een urnenveld gestuit zal worden, wanneer er althans voldoende aandacht aan wordt geschonken: de ploeg of de spade vinden bijna geen tegenstand in het zacht gebakken, in den grond doorweekte, aardewerk.

In de verstuuvingen raapten we enkele scherven van aardewerk uit dit tijdvak benevens fragmenten van gecalcineerde beenderen.

Tot dit tijdvak zal ook behooren het driehoekig gewicht van gebakken aarde, gebruikt aan een vischnet, hier gevonden en thans in het Friesch Museum berustend.

De Karolingische tijd en de vroege Middeleeuwen.

Weer zijn het aardewerkfragmenten, die ons van bewoning in dit tijdvak vertellen. Bovendien konden we in een stuk pas geploegde heide ten zuiden van den weg, de grondsporen van een paar hutten ontdekken, die den traditio-neelen leemen vloer vertoonden. Brokstukken van z.g. „bolpotten” verrieden bouwwerkjes uit den Karolingischen tijd.

Van iets lateren tijd vertelden de scherven van hardgebakken aardewerk in de zandverstuivingen.

De Historische tijd.

Hoewel de nederzettingen uit den voorhistorischen tijd veelal van oude wegen of veldsporen liggen, zal het begrip „weg” toen nog niet die beteekenis hebben gehad als in den

historischen tijd. Wanneer we de restanten van den ouden Drentschen weg daar zien liggen in den vorm van tot op meer dan een Meter diepte uitgereden, geloopt en gestoven geulen, dan is dat het resultaat van latere eeuwen. Over de hoogten, die men uitzocht om zich veilig te kunnen verplaatsen, zal zich zeer langzaam een „weg” hebben gevormd.

Overigens wist men, zooals we zullen zien, vanaf de eerste tijden onzer geschreven geschiedenis dat daar bij Bakkeveen een toegangspoort naar Drente lag.

Halma teekent aan op Bakkeveen: „Van deese plaats wordt melding gemaakt”, schrijft de heer Alting in 't Perka-menten boek van Utrecht, „als zeer wel gelegen, om krijgsvolk door de veenen, uit de Vriesche Wouden, naar Drenthe, en weerom te brengen.”

Daar liggen aan den weg nog een tweetal verdedigingswerken, die doen zien, hoe belangrijk voor het interprovinciale verkeer deze hooge zandrug is geweest. Eén dezer is de bekende „Eener” of „Zwartendijkster” schans. Hoewel deze schans op Drentsch gebied en dus buiten het „Mandeveld” ligt, houdt ze toch direct verband met onzen weg en willen we er hier enkele regels aan wijden. Tevens geven we een paar foto's van dit verdedigingswerk.

Direct aan den weg ligt het massale werk. Het was in 1596, dat de Staten van Friesland last gaven tot het opwerpen der schans. Men heeft misschien bij den bouw een deel van de daar liggende heuvelrij verwerkt. De oppervlakte, die de schans met de omliggende begrachting inneemt, beslaat ongeveer $1\frac{1}{2}$ H.A. De wallen zijn 4 á 5 Meter hoog of hoog geweest. Naar het schijnt, is de schans aan de westzijde niet van een gracht voorzien geweest; ze was dus tot bescherming van Friesland opgericht en is dit gebleven bij latere herstellingen.

Fr. Halma vertelt van deze schans:

„Zwartedijk een welgesterkte schans in het landschap Drenthe, op de grenzen van de grietenije van Opsterlandt in de Vriesche Wouden, tusschen Bakkeveen en Eeuw (Een) aan den weg van Drenthe naar Vrieslandt, gelegen, en is met vier bolwerken voorzien tot bescherming ende dekkinge van de Zevenwouden, waartoe hare gelegenheit zeer voordeligh uitgekozen is, als hebbende van drie zijden een ge-

durigh onder water liggend Moeras, en aan de vierde zijde, naar den kant van Bakkeveen, alleenigh eene droge heyde, doende het niet weinigh tot voordeel der bezettingen, dat hier binnen eene heerlijke put met zoet water gevonden word. In het jaar 1673 is deeze schanze, die zeer vervallen was, door order van Prins Maurits van Nassau, veltmaarschalk van den Nederlandschen Staat, die door den Prince van Oranje tot het beleydt van 's lands krijgsmaghten in Vrieslandt gevolmaghticht was, herstelt en verder in staat van tegenweer gebragt tot afkeeringe van den vyantlijken Munsterschen bisschop. Het bouwen en aanleggen dezer sterkte is in het jaar 1593 geschiedt door 't beleydt van Graaf Willem Lodewijk van Nassau, Stadhouder van Vrieslandt, te dien eynde den 28 April eenige troepen en manschap met de nodige materialen te sloop naar Kollumerzijl hebbende doen gaan, die in der haast de schansen te Termunten, Zwartedijk en Breeberg gemaakt hebben tot verzekeringhe van Vrieslandt tegen der Spanjaarden aanslagen onder hunnen overste Verdugo. Sedert is deeze schanze van tijdt tot tijdt gedurende den tachtigh jarigen oorlogh met Spanje, met eenigh krijgsvolk bezet geworden, te weten in 't jaar 1597 met een geheele compagnie te voet, en zoo vervolgens met een weinigh meerder en minder manschap."

Winsemius vermeldt nog, dat de compagnie, die in 1597 de schans bezette, onder bevel stond van Egberdt Hovinga. Dertig man van diezelfde troepenafdeeling werd in de kerk te Haule gelegd.

Ook in de jaren 1662—73 werd de schans aan den Zwartendijk door Staatsche troepen bezet.

Een minder bekend verdedigingswerk ligt juist op de tegenwoordige grensscheiding van Friesland en Drente en kruist den ouden Drentschen weg, of liever, deze laatste doorsnijdt het. Wij bedoelen de z.g. „landweer”; een „loopgraaf” met ter weerszijden wallen. Het zal dateeren uit de middeleeuwen of iets later.

D'r schijnt in vroegere eeuwen omtrent de grensscheiding in het „Mandeveld” tusschen de beide hierbij betrokken provincies nogal eenig verschil te hebben bestaan. Halma (1718) teekende de scheiding, waar die den weg sneed, \pm 700 Meter bewesten de schans. De „Lant Weer”, die ook op

WAAR DE BAKKEVEENSTER LANDWEER UITLOOPT IN HET WEGGETJE
NAAR „ALLARDSOOG”.

die kaart voorkomt, ligt dan, den ouden weg volgende, ongeveer 2500 Meter naar Friesland in.

In 1729 werd de grens tusschen Friesland en Drente hier definitief vastgesteld. Ze volgde nu, waar deze lag, de oude landweer, gelijk een oude kaart der Zevenwouden (waarvan de teekenaar ons onbekend is) aangeeft. Ook op Eekhoff's kaart van Opsterland (1848) komt nog de landweer voor; juist de grenslijn volgende.

Bij alles, wat zoo langzamerhand verdwenen is, wat uit de oudheid dateert, was het ons een verrassing, toen we het voorvaderlijke verdedigingswerk vanaf grensmaal no. 147/8 nog in goeden toestand aantreffen, althans wat het gedeelte betreft, dat vanaf den weg in zuidelijke richting in het veen uitloopt. Het noordelijke deel is moeilijker te volgen, daar hier de weg naar de boerderij „Allardsoog” over de landweer is aangelegd en de zijden met bosch zijn beplant.

Gemeten daar, waar de oude Drentsche weg haar snijdt, is de landweer in z'n geheel ongeveer 18 Meter breed, waarvan de wallen ieder 6 Meter en de „loopgraaf”, die overigens niet dieper is dan de hoogte van het omliggende maaiveld, eenzelfde breedte in beslag neemt. De wallen zullen niet meer geheel hun oorspronkelijke hoogte hebben, toch meten de hoogste punten nog 1.60 M. De wal aan de Drentsche zijde loopt het verst door, ruim 250 Meter, juist voorbij grensmaal no. 146/7; ze eindigde hier eenmaal in een laagveencomplex, thans vergraven met nog een flinke plas als bewijs.

De wal aan de zijde van Friesland wordt spoedig smaller en lager en is na een afstand van ongeveer 155 Meter geheel verdwenen. Dit kan geen verval of gevolg van afgraving of verstuing zijn; de landweer zal oorspronkelijk ook zoodanig zijn aangelegd. Dit doet ons meteen zien, dat, gelijk dit met de schans het geval is, het werk is aangelegd ter verdediging van Friesland; mankeert bij de schans de westelijke gracht, hier is de wal aan den Frieschen kant van minder belang geacht.

Volgens de reeds aangehaalde kaart der „Zevenwouden” bevond zich indertijd ter plaatse waar de weg Haule—Koudenburg—Veenhuizen de Drentsche grens snijdt, ook een landweer. Of hiervan nog sporen zijn te vinden, is ons

onbekend. In een stuk uit den jare 1553 komt voor, dat de scheiding tusschen Norg en „de Houwele in West-Friesland” bepaald werd door een „begravinge in maniere van een kaedijck”. Werd hiermede deze landweer bedoeld?

Verder kennen we over de hooge gedeelten in de heide tusschen Elsloo—Langedijke—Appelscha—Wateren een dergelijk verdedigingswerk. Dit draagt bij de oude bevolking den eerst wat vreemd aandoenden naam van „Duker”. Ze zal evenwel zijn afgeleid van duken (= duiken, verschuilen) in de loopgraaf.

Landweren moeten vroeger algemeener hebben gelegen, zoowel in ons Noorden als in Duitschland en vooral daar waar men de grens had vastgesteld tusschen landstreken of provincies. Ze lagen vaak over de zandruggen tusschen moerassen en verbonden deze laatste, waardoor een eenvoudig, doch doeltreffend verdedigingswerk over een breed gebied werd verkregen. Tacke en Lehman noemen in „Die Nord-deutschen Moore” o.a. „die Landwehren von Moor zu Moor bei Lohne”.

In het oude Drentsche recht, door bisschop Frederik van Blankenheim in 1412 vastgelegd, komt reeds voor, dat de ingezetenen verplicht waren de landsgrenzen te verdedigen. Waar natuurlijke grenzen, hetzij door riviertjes met moerassige stroomdalen, hetzij hoogveenen, ontbraken, werden verdedigingswallen — landweren —, later fortificaties als schansen, opgericht.

Volgens Acker Stratingh *) nam men als grensscheidingen in de eerste plaats „waterleidingen, hetzij natuurlijke, hetzij gegravene”. „Maar een deel ook van de Friesche landen, dat verder van de zee en stroomen uit het zuiden gelegen is, bestaat uit zand- en veengronden. Hier zijn wateringten, althans kunstmatige of gegravene, minder hiertoe geëigend en dus ook zeldzamer. Inplaats daarvan wierp men er wallen of dijken op tot scheiding van de landen en landerijen. Zoo vindt men dezen in dergelijke oostelijke streken van ons land, Drente, Overijsel enz. en zijn die wallen, waarmede de landen werden afgepaald, nog bekend

*) De Maren, enz. in „Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde, inzonderheid van de provincie Groningen”. achtste deel.

onder den naam van weren, landweren, zekerlijk, omdat zij niet bloot tot afscheiding, maar ook tot bescherming of verdediging strekten".

Nogmaals raadplegen we de kaart van Schotanus—Halma. Noordelijk van den ouden Drentschen weg vinden we op de toenmalige heide een 16-tal plaatsen aangeduid als „Oude Huys Steeden"; zuidelijk van den weg lagen een drietal van deze „huys Steeden". Op alle op de door de kaart aangeduide plaatsen is de heide reeds verkeerd in bosch, weide en akkerland; de resten van deze oude huisjes — zoo die nog bestaan — zijn moeilijk na te sporen. Nabij de huissteden ten noorden van den weg lag bovendien de „Molenberg"; hier zal dus de heuvel hebben gelegen, die eenmaal den Bakkeveenster korenmolen torste.

Moeten we in deze huissteden de overblijfselen van het oude dorp Bakkeveen zien, dat — zoo 't heet — in den tachtigjarigen oorlog door de Spanjaarden is verbrand? Of zijn het resten geweest van huisjes, die verwoest werden in den tijd der Saksische en Geldersche overheersching omstreeks 1500? Zeker is, dat nog in historischen tijd een Bakkeveen heeft gelegen in het Mandeveld en dat de huizen langs het kanaal van betrekkelijk jongen datum zijn.

Wat we hebben medegedeeld van den ouden Friesch-Drentschen verbindingsweg door het „Mandeveld", dit alles hebben we in hoofdtrekken kunnen lezen in het boek van Moeder Aarde. Op gelukkige wijze is hier veel blijven liggen; hier had de hedendaagsche cultuur nog niet alles vernietigd.

De oude kronieken zeggen ons verder weinig van de streek en den weg over het eenzame veld. Wel mogen we veilig aannemen, dat bij al de vele beroerten in vorige eeuwen de schans en landweer herhaalde malen bezet zijn geweest, dat troepen soldeniers of gewapend landvolk de dan mulle, dan slijkerige veldsporen hebben betreden, maar beschreven vinden we dit slechts een enkele maal.

Het was in het jaar 1227, dat de Utrechtsche bisschop Otto met vele van zijn trawanten in het moeras bij Ane den dood vond in zijn strijd met de Drentenaren onder Rudolf van Coevorden. De opvolger van Otto ging den

oorlog voortzetten tegen de Drentsche boeren. Drente werd in 1228 op zes plaatsen tegelijk aangevallen. Een deel der Friezen (de Stellingwerfers en Schoterwerfers en het oude gedeelte van Opsterland zullen de Drentenaren hebben gesteund) bood den bisschop hulp aan. Gewapenden uit Westergoo trokken over den „Zwartendijk", onzen ouden weg. Na niets anders te hebben uitgericht dan eenige huizen te verbranden, trokken deze bisschoppelijke hulpstroepen terug.

In 1230 werd Rudolf van Coevorden door handlangers van den bisschop vermoord. De Drentenaren hielden echter den kop er voor en ze wenschten zich niet te onderwerpen. Bisschop Willibrand zocht weer hulp bij de Friezen. Deze zonden nogmaals hulpbenden, die weer het bekende pad over het „Mandeveld" langs trokken. Ze werden echter door hun tegenstanders overvallen en moesten met een verlies van 50 dooden vluchten.

Het daarop volgende jaar had de bisschop te Wyns een samenkomst met de Friesche en Groningsche afgevaardigden om hen voor de derde maal te overreden hem tegen de Drentenaren te helpen. Zijn poging had tot resultaat, dat wederom hulpbenden op meerdere punten Drente binnendrongen. Een dezer legertjes volgde weer den ouden Drentschen weg. De bewoners van het „oude Lantschap" versloegen echter ook deze bende onder de grenspalen van Bakkeveen en maakten hierbij een grooten buit, volgens den geschiedschrijver.

In Beninga's „Chronickel der Vrieschen Landen" wordt van een krijgstoct over het ons bekende gebied gesproken in het jaar 1523. Het waren toen de Keizerlijke troepen onder van Wassenaar, die invallende Geldersche en Groningsche huurlingen den pas zochten af te snijden. „Des Donderdags reeds vroeg trok men over Bakkeveen naar Drente tot Roden, om de Gelderschen en Groningers om te trekken."

Van een bezetting der landweer zal wel sprake zijn in een resolutie der Staten van Friesland van 16 April 1582. „Ten eersten sal de Grietenye van Smallingerlandt, steeds 's nachts ende daeghs holden 35 weerachtige mannen, waerby die Dorpen van de Grietenye van Opsterlandt op 't Noord van 's Conincks Diept sullen houden; 16 weerachtige mannen,

die 't samen haren Wacht sullen houden omtrent de Vriesche Palen.

„Die van Haskervijfgae 10 mannen, waer by die van Opsterlandt op 't Zuydt van het voorsz. Diept sullen holden ; 35 mannen, welke alle 't samen nacht ende dach Wacht sullen holden omtrent Backeveen en Duyrswolt”.

Dat nog vrij kort geleden — voor dat algemeen de verharde wegen waren aangelegd — onze Friesch-Drentsche verbinding van veel belang was, meldt ons D. H. v. d. Meer in den Frieschen Volksalmanak van 1839 :

„Deze geschiktheid van Bakkeveen voor de gemeenschap tusschen Friesland en Drente bestaat nog gelijk te voren en ofschoon er in latere tijden een vaart door Bakkeveen is aangelegd geworden, blijft het zelve nog steeds een welgelegen plaats voor den doortocht uit de eene provincie naar de andere. Dit wordt inzonderheid opgemerkt bij de Drentsche jaarmarkten, wel met name bij die van Norch, gelijk dan ook in den laatst verloopen nazomer niet minder dan 437 rijtuigen de brug, welke als dan over de vaart ligt, zijn passeerd, zonder het paardevolk en de voetgangers mede te rekenen”.

Wanneer we den ouden heerweg vervolgen tot over de Bakkeveenster vaart, dan ligt daaraan het terrein, waar een „klooster” heeft gestaan ; iets ten noorden wordt op oude kaarten een „oud kerkhof” aangeduid. We wenschen ons met onze korte beschrijving echter te bepalen tot het gedeelte dat de beide provincies verbond tusschen de dorpen Bakkeveen en Een.

Wat de vondstbeschrijving der steentijdnederzettingen betreft, hebben we de meeste beknoptheid betracht en alleen de markantste typen van werktuigen naar voren gebracht. Een uitgebreider inventarisatie der ateliers hopen we te zijner tijd te publiceeren.

Hierbij eindigen we onze verhandeling over den thans verlaten heideweg, die ons aan zooveel uit de oudheid heeft herinnerd en waaraan zooveel zich heeft afgespeeld.